

АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ

РЕФЕРАТ

МАВЗУ: ислом дини

Текширди: Х.Саттарова

Бажарди: Агр 2/3 Турсунов Донёрбек

КУЙГАН - ЁР-2014

14-МАВЗУ: Ислом дини

РЕЖА

1. Жоҳиллик.
2. Ислом таълимоти.
- 3.Муҳаммад (с.а.в.) нинг ҳаётлари.
4. Исломдаги асосий оқимлар.

1. Жоҳиллик.

Ислон-дунёда нисбатан кенг тарқалган жахон динларидан биридир. Осиё қитъасидаги Арабистон яримороли, Иордания, Сурия, Ироқ, Эрон, Туркия, Афғонистон, Покистон, Африка қитъасидаги Марокаш, Жазоир, Тунис, Ливия, Миср Республикаси, сингари мамлакатлар халқлари, Эфиопия, Ғарбий Суданда яшовчиларнинг бир қисми, Малайзия, Индонезия халқлари, Ливан, Хиндистон, Хитой ҳамда Филиппин аҳолисининг маълум бир қисми. Европа қитъасида эса Болқон яриморолида яшовчи халқларнинг бир бўлаги исломга эътиқод қилади. Ислон Марказий Осиё, Закавказье ва Шимолий Кавказ, Волгабўйи, Ғарбий Сибирь ва бошқа айрим хуудларда яшовчи аҳолининг бир қисми онги ва турмушида мавжуддир. Бу халқларнинг турмуш тарзига ўз таъсирини кўрсатиб келмоқда. Ер юзида исломга эътиқод қилувчилар, яъни мусулмонлар бир миллиард 200 млн.дан ошди.

Европа, Америка ва Россияда ислом, унинг тарихи ва манбаларини ўрганиш XIX асрнинг 2-ярмидан бошланган. Лекин ислом тарихи, таълимоти, муқаддас ёзувларини тахлил, тадқиқ қилиш Россияда айниқса Ўзбекистон, Қозоғистон, Тожикистон, Шимолий Кавказда кенг кўламда анча олдин амалга оширилган. Бу иш энди янада кенгроқ миқёсларда олиб борилмоқда.

Европалик олимлар исломшунослик фанини яратиш, ислом тарихи ва манбаларини ўрганиш йўлида кўп хизмат қилганлар. Жумладан, М.Мюллер, Э.Тайлор, К.Тиле, Ш. дела Соссе, Ж.Фрейзер ва бошқалар. Уларнинг хулосаларида айрим чекланишлар бўлишига қарамай, улар бу фаннинг ривожланишига муҳим хисса қўшганлар.

Рус шарқшунослигида ҳам ислом тарихи, диний манбаларни тадқиқ қилиш соҳасида баракали ишлар олиб борилган В.Р.Розен асос солган машхур “Рус академик шарқшунослиги” нинг вакиллари Н.А.Медников, Л.Э.Шмидт, А.Е.Кримский, В.В.Бартольд, И.Ю.Крачковский, Е.Э.Бертельс,

А.А.Семенов ва бошқалар исломшунослик соҳасида қимматли асарлар яратганлар. Бу асарлар ҳозир ҳам исломшунос олимлар учун бой манба бўлиб хизмат қилмоқда.

Ислоннинг вужудга келишини тахлил этиш ўша тарихий давр-VI-VII асрларга хос хусусиятлар, араб қабилалари ўртасида ҳукмрон бўлган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ва уларнинг диний-ғоявий ҳаёти билан қисқача танишиб чиқишни тақозо этади.

Арабистон яримороли иқлим шароити ноқулай қумли саҳролар ва тоғлардан иборат бўлиб, кўчманчи аҳолиси бадавлат V-VII асрларда чорвачилик билан шуғулланар эди.

Яриморолнинг нисбатан яхши иқлим шароитига эга бўлган қисмида жойлашган Яман номли кичик бир вилоят, қадимдан ривожланган қишлоқ хўжалик ва маданият марказларидан бири бўлган. У ерда қулдорлик тузуми тараққий этган, сўнгги қулдорлик давлати бўлган Химъярийлар подшолиги эрамининг II асрида ташкил топган ва VI аср бошларида таназзулга юз тутган. Лекин яриморолнинг бошқа ҳудудларисувсиз саҳролардан иборат бўлганлиги сабабли ўтроқ деҳқончилик фақат ва айрим жойларда саҳролар ўртасидаги онда-сонда учрайдиган кичик воҳалардагина бирмунча тараққий этган эди. Бу ерларда деҳқончилик ҳам ноқулай иқлим шароити туфайли ҳар томонлама чекланган эди, асосан хурмо ва арпа етиштирилди.

Қадимий тараққиёт маркази бўлган Яманда ривожланган қулдорлик тузуми ҳукмрон бўлиб, ярим оролнинг шимолий қисмида жойлашган ва Византия ҳамда Эрон каби қадимий империялар таъсири остида бўлган ҳудудларда савдо муносабатлари эндиgina ривожлана бошлаган, саҳроларда кўчманчи чорвачилик билан шуғулланган араб қабилалари ўртасида патриархал, уруғ-қабилачилик тартиби ҳукмрон эди. Бу тартибнинг емирилиши ва синфий муносабатларнинг таркиб топиши даври эндиgina бошланган эди.

Оғир иқлим шароити ва ишлаб чиқарувчи кучлар заиф ривожланганлиги сабабли Арабистон яриморолида яшаган кўпчилик

қабилалар тараққиёт жихатидан Миср, Византия, Эрон, Месопотомия қабилалар қадимий маданият марказлари аҳолисига нисбатан анча орқада қолиб кетган эди. Яриморолнинг ғарбий қисмида Қизил денгиз қирғоқлари бўйлаб чўзилган ва Хижоз деб ном олган ҳудуд бу даврда иқтисодий жихатдан бирмунча ривожланганди. Бунинг сабаби сувли воҳаларда деҳқончилик билан шуғулланиш имконияти мавжуд бўлганлигидан ва жанубдан шимолга томон қадимий қарвон йўли ўтганлигида эди. Тарихий манбаларга кўра, VI аср ўрталарида бу йўл жанубда Яман орқали Хабашистон ва Хиндистон билан, шимолда Сурия орқали Миср, Византия ва Эрон билан боғланган. Ўз даври учун катта иқтисодий аҳамиятга эга бўлган Хижоздаги айрим аҳоли манзиллари, шаҳарлар, хусусан йўл устида жойлашган Ясриб (Тоиф) шаҳри, VI асрда анча кенгайган ва гавжум савдо марказларига айланган эди.

Макка савдо маркази сифатида катта аҳамиятга эга бўлиб, атрофдаги қабилаларга бошқаларга нисбатан кучлироқ таъсир кўрсатар эди. Маккада Указ номли катта бозор жойлашган эди. Араб қабилалари ўртасида Макканинг диний марказ сифатида роли ҳам анча ошган эди. Маккада Қабатиллох ибодатхонаси турли араб қабилаларининг 360 худосининг санам, яъни бутчалари мавжуд бўлгани туфайли бу шаҳар ўз атрофида яшовчи кўп қабилалар учун эътиқод маркази - зиёратгоҳга айланган эди. Арабларда ҳам тижорат, ҳам зиёрат деб бежиз айтмаганлар.

V-VII асрларда Маккада арабларнинг қурайш қабиласи ҳукмрон бўлиб, буларнинг юқори табақалари савдо-сотиқ авж олиши натижасида анча бойиб кетган; пул муомаласи, судхўрлик ривожланган, шунингдек, қул савдоси ва қулларнинг меҳнатидан фойдаланиш ҳам анча кенгайган.

Шарқшунос олимларнинг тадқиқотлари шундан далолат берадики, қадимий Яманни истисно қилганда, Арабистон яримуролида яшовчи қабилалар учун V-VI асрларни иқтисодий уруғ-қабилачилик тузуми емирила бошлаган ва қулдорлик муносабатлари вужудга кела бошлаган давр, деб тавсифлаш мумкин ва лозим. Ўша даврда кучли империялар бўлган Византия

ва Эрон ўртасида Яманни қўлга киритиш ва карвон йўлларида ўз хукмронлигини ўрнатиш учун кураш давом этган.

Яман сосонийлар хукмронлигига ўтган даврларда (572-628 йиллар) Эрон кўрфази орқали Хиндистонга борадиган йўл тез ривожлана бошлаган ва шу муносабат билан Хижоз орқали ўтган карвон йўли инқирозга учраган. Бу хол фақат Хижоз шаҳарларигагина эмас, балки барча араб қабилалари ҳаётига ҳам жиддий таъсир кўрсатган ва Арабистонда ижтимоий-иқтисодий инқирознинг бошланишига сабаб бўлган.

Савдодан келадиган даромад камайиб кетиши натижасида курайш зодагонлари ўртасида судхўрлик авжга чиққан; қуллар, камбағалларни эзиш кучайган Макка ва Хижознинг бошқа шаҳарларида мазлумлар билан золимлар орасидаги қарама-қаршиликлар кескинлашган. Бир томондан, қул эгалари билан қуллар ўртасида, иккинчи томондан, қабила зодагонлари билан оддий меҳнаткашлар ўртасида синфий қарама-қаршиликлар кучайган. Қабилаларнинг юқори табақалари, айниқса, Макка зодагонлари қўшни мамлакатларни босиб олиб катта бойлик, ўлжани қўлга киритиш ва шу орқали ҳокимиятни мустаҳкамлаш, иқтисодий инқироздан қутилиш ҳақида тез-тез ўйлай бошлаганлар.

Аммо тарқоқлик ва келишмовчиликларга барҳам бериш, барча араб қабилаларини, уларнинг иқтисодий ва ҳарбий имкониятларини ягона давлатга бирлаштириш зарур эди.

Араб халқи ҳаётни VI аср охири VII аср бошларида юз берган жиддий тарихий воқеалар араб қабилаларининг ижтимоий ҳаёт тақозаси билан вужудга келган марказлашишга интилишга ундаган. Ислом айти шу интилишни ўзида акс эттирган ғоя, мафкура сифатида юзага келган, марказлашган араб давлатининг вужудга келиши, қўшни малакатларнинг босиб олиниши, араб халифалигининг кенгайиши жараёнида кучли ғоявий қурол сифатида хизмат қилган.

Марказий ва Шарқий Арабистон ярим ороли саҳроларида яшаган араб бадавийлари ўртасида ибтидоий тузумга хос бўлган политеистик маъжусийлик диний тасаввурлари ҳукмрон эди.

V-VI асрларда бу қабилаларнинг диний эътиқодлари тотемизм, фетишизм ва анимизм каби диний тасаввурларнинг қоришиғидан иборат эди. Кўп қабилалар алоҳида тошларга эътиқод қилар, инсонга ёрдам берадиган эзгу руҳлар, ёвуз жинлар ва айёр шайтонлар тўғрисидаги тасаввурлар кенг тарқалган эди.

Ҳар бир қabila ўз худосининг санамига сиғинар, топинар эди. Бу ҳол диншуносликда кўп худоиликнинг арабларга хос кўриниши, деб тавсифланган. Қуръонда бундай эътиқод ширк деб ном олган. Бундан ташқари араб қабилалари ўртасида Қуёш ва Ойга топиниш ҳам мавжуд эди.

V-VI асрларда араб қабилалари уруғ-қабилачилик тузуми емирила бошлаган, ибтидоий диний тасаввурлар таназзулга юз тутган эди. Қабилалар ўртасида марказлашишга бўлган интилишнинг ғоявий инъикоси сифатида якка худоликка хос диний ақидаларнинг куртаклари шакллана бошлаган. Якка худоилик тўғрисидаги бундай диний таълимот исломдагина эмас, балки у пайдо бўлмасдан бирмунча вақт илгари Арабистоннинг айрим жойларида тарғиб қилина бошлаган эди. Ислом эса ана шу тарғиботларнинг галдаги шаклланиши ва таркиб топишининг натижаси сифатида вужудга келган.

Исломдан илгари араб қабилалари орасида якка худоилик тўғрисида тарғибот юритган, ўзини пайғамбар деб эълон қилган шахслар тарихий манбаларда “ханифлар”, яъни ҳақ-хақиқат изловчилар номи билан маълумдир. Исломнинг пайдо бўлиши араб қабилалари ўртасидаги ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг муайян босқичи билан боғлиқ бўлган.

Хижозда “ханифлар” деб аталган ягона худога эътиқоднинг бир неча тарафдорлари Муҳаммад(с.а.в.) пайғамбаргача ҳам бўлган ва улар христиан ёки яҳудий бўлмаганлари ҳолда якка худога ва охират кунига ишонганлар.

Улардан Мусайлима, Сажжох, Тулайх, Асвод кабиларнинг номлари ривоятларда сақланиб қолган.

Муҳаммад(с.а.в.) пайғамбар хижрий 11-йилнинг раби-ал-аввал (632 йил июнь) ойда Мадинада 63 ёшида вафот этган. Бу даврда анчагина мустахкам мусулмон давлати вужудга келган; у Ямандан Сино яриморолигача, Қизилденгиз сохилларидан марказий кум сахролари-Сахрои Кабиргача чўзилган катта худудни ўз ичига олган эди. Муҳаммад(с.а.в.) вафотидан кейин унинг ўринбосарлари-халифалар давлатни бошқара бошлаганлар. Шу муносабат билан мусулмонлар давлати ўзининг бундан кейинги тарихида “Араб халифалиги” деб ном олган. Муҳаммад(с.а.в.) вафот этган биринчи кунларданок мусулмонлар жамоасининг йўлбошчилари ўртасида ҳокимият учун кураш ва ўзаро ихтилофлар бошланган. Бу курашда мухожирлар гуруҳи ғолиб чиққан ва Муҳаммад(с.а.в.)нинг илк сафдошларидан бири Абу Бакр халифа деб эълон қилинган.

Абу Бакр ҳукмронлигининг (632-634 йиллар) дастлабки йиллариданок бир қатор араб қабилалари ўртасида Мадина ҳукмронлигига қарши ўз мустақиллиги учун ҳаракат бошланган.

Натижада Амударё сохилларидан Шимолий Африкагача, Тбилиси ва Дарбанддан Яман ҳамда Уммонгача чўзилган янги империя вужудга келган. Араб қўшинлари бадавийлар ва бошқа ҳар хил қабилалардан ёллаб олиб тузилган бўлиб, ўз замонининг ҳарбий санъат ва техника даражасидан ҳам анча орқада эди. Осонлик билан эришилган ғалабаларнинг асосий сабаби уларга жиддий қаршилик кўрсатадиган кучнинг йўқлигида, борларининг ҳам тарқоқлигида эди. Қадимий империялар-Византия ва Эрон ўзаро урушлар туфайли холдан тойган, уларнинг қудрати сўниб, чирий бошлаган эди. Шимолий Хиндистон, Марказий Осиё ва Кавказда ҳам йирик давлатлар йўқ эди; майда феодал давлатлар ўзаро урушлар натижасида кучсизланган ва тарқоқ холда эди. Шунинг учун ҳам араб қўшинлари нисбатан қисқа давр ичида ана шундай катта худудларни босиб олишга муваффақ бўлган эдилар.

2. Ислом таълимоти.

Исломга эътиқот қилувчилар энг аввало, дин асослари-“аркон-ад-дин” ҳисобланувчи беш асосий амалий ва маросимчилик рукн талабларини бажаришни талаб этган. Ҳозир ҳам шундай. Булар, биринчидан, калимаи шаҳодатни билиш; иккинчидан, ҳар куни беш вақт намоз ўқиш, учинчидан, ҳар йили рамазон ойида бир ой рўза тутиш; тўртинчидан, йилига бир марта шахсий молидан закот бериш; бешинчидан, имкон бўлса, умрида бир марта хаж қилишдан иборат. Исломга хос маросимлар ва одатлар мана шу беш рукн билан чамбарчас боғлиқдир. Исломнинг бу амалий ва маросимчилик талаблари халқлар турмуш тарзига киритилиб, ўзига хос маънавий маданиятнинг турига, анъанага айлантирилган. Бу рукнларнинг ҳар бирига қисқа-қисқа изох бериб ўтамиз.

Исломнинг рукнларидан бири-ташаххудни-калимаи тоййибани билиш, яъни Оллохнинг бирлиги ва Муҳаммад(с.а.в.) унинг элчиси эканлигига чин дилдан иқрор бўлиб, бу калимани доим такрорлаб юриш зарур деб ҳисобланади. Авваллари калимаи тоййиба, ёки шаҳода араб тилида айтилган бўлса, ҳозирги пайтда ҳар бир мусулмон Оллохга эътиқод қилишнинг бу рукнини ўз тилида айтмоқда.

Ислом эътиқот қилувчиларнинг кунда беш вақт намоз ўқишни талаб қилади. Булар-бомдод, пешин, аср, шом, хуфтон намозларидир. Намоз ўқишга киришишдан олдин таҳорат қилиш буюрилган. Намоз Оллохга ҳамду сано ўқиш, намоздан сўнг ўз ниятларини айтиб, ундан марҳамат тилашдан иборат. Ислом кундалик беш вақт намоздан ташқари, муҳим ишлар олдидан ҳам худога сиғинишни талаб қилади. Яна ислом динидаги киши ҳар йили рамазон ойида бир ой рўза тутиши керак.

3.Муҳаммад(с.а.в.) алайхиссаломнинг ҳаётлари.

Исломда пайғамбар сифатида эътироф этилган, қурайш қабиласининг хошимийлар хонадонидан бўлган Муҳаммад(с.а.в.) ибн Абдулло ислом даъватида тарқалишида ва таълимотини шакллантиришда етакчи рол ўйнаган.

Пайғамбар форсча сўз бўлиб, хабарчи, даракчи демакдир. Арабча набий дейилади. Расул сўзи арабча бўлиб, маъноси элчидир. Бинобарин, пайғамбарлар илоҳий таълимот ва дин ақидаларини ўз умматларига етказувчи хабарчидир, Оллохнинг элчисидир.

Пайғамбарларнинг адади Қуръон, Ҳадис ва бошқа манбаларда қатъий белгиланмаган. Баъзи манбаларда уларнинг сони 124 минг дейилади. Қуръони Каримда 25 нафар пайғамбарнинг номи тилга олинган. Улар Одам, Идрис, Нух, Хут, Солих, Иброҳим, Исмоил, Исоқ, Яқуб, Юсуф, Лут, Айюб, Зи-л-Кифл, Юнус, Мусо, Хорун, Шуайб, Илёс, ал-Ясаъ, Довуд, Сулаймон, Закариё, Яхё, Исо ва Муҳаммад(с.а.в.)дир. Ислом таълимотига кўра барча пайғамбарларга баробар иймон келтирилади.

Тарихий манбалардаги ва Қуръон оятларидаги айрим ишораларга кўра, Муҳаммад(с.а.в.) пайғамбар 57071 йилда Маккада туғилган, ёшлигида етим қолган, аввал бобоси қўлида, у вафот этгач, амакиси қўлида тарбияланган, балоғатга етгач, савдогарлар қўлида хизмат қилган. 25 ёшида бева бой хотин Хадичага уйланган ва унинг маблағлари билан мустақил савдогарлик қила бошлаган. Савдо қарвонлари билан Сурия, Фаластин ва Месопотамиянинг айрим шаҳарларида бўлган; у ерлардаги диний эътиқодлар билан танишган, руҳонийлар билан суҳбат қилган. У тахминан 39-40 ёшларга кирганда Маккада якка худо - Оллохга эътиқод қилиш тўғрисидаги тарғиботни бошлаган.

Диний назарияда ислом Оллох юборган сўнгги мужассам дин эканлиги, Қуръон Оллохнинг мўъжиза каломи бўлиб, Муҳаммад(с.а.в.)

пайғамбарга вахий тарзида тушган, тиловати ибодат хисобланувчи китоб деб талқин қилинган. Илк вахий-диний таълимотга кўра рамазон ойининг йигирма еттинчи кунига ўтар кечаси, милодий хисоб билан 610 йилнинг 31 июлидан 1 августига ўтар кечаси бошланган ва 23 йил давом этган. Вахий туша бошлаган тун “Лайлатул қадр” деб атала бошлаган. Бу ходиса Қуръоннинг 97- “ал-Қадр” сурасида ифодаланган. Муҳаммад(с.а.в.)

пайғамбар тарғиботи бошланган дастлабки йилларда жуда оз киши унинг изидан борган. Шу билан бирга қурайшийларнинг уммавийлар хонадонига мансуб бўлган ва Маккада сиёсий ҳокимият тепасида турган зодагонлар ўша даврдаёқ унинг тарғиботига қаршилик кўрсата бошлаганлар. Бадавийлар ҳам уни аввал бошқа қўллаб-қувватламаганлар. Маккада ахволи жиддийлашгач, Муҳаммад(с.а.в.) Макка ҳукмдорлари билан рақобатлашиб келган қабилаларнинг вакиллари билан музокаралар олиб борган ва 622 йили уларнинг ёрдамида Мадинага хижрат қилган, кейин бутунлай кўчиб кетган.

Мусулмонларнинг хижрий йили хисоби шу кўчиш арабча “хижра” дан бошланган. Маккадан кўчиб борганлар ислом тарихида “мухожир” (кўчиб келган) лар, мадиналик қабилалардан исломни қабул қилганлар эса “ансор” (ёрдамчи) лар деб ном олганлар. Орадан 2 йил ўтгач хат қилишга унинг ўзи ҳам Маккага келган. Бу ҳақда “Муҳаммад(с.а.в.)нинг нутқи” деган маълумот сақланган.

Макка зодагонлари манфаатига зид тарғибот олиб борган Муҳаммад(с.а.в.)ни таъқиб этиш кучайган. Айниқса, ўзи маъжусий бўлса-да, унга ҳомийлик қилган амакиси Абу Толибнинг вафотидан кейин Муҳаммад(с.а.в.) пайғамбарнинг ҳаёти хавф остида қолган. У ўзига содиқ барча кишилар билан Хижознинг шимолида жойлашган, унинг даврида “Мадина”, яъни шаҳар деб қайта номланган Ясриб шаҳрига кўчиб кетишга мажбур бўлган. Қуръон оятларининг мазмунига қараганда, бу кўчиш анча вақт давом этган. Муҳаммад(с.а.в.) орқасидан одамлар бирмунча вақт давомида гуруҳ-гуруҳ бўлиб келиб турганлар. Маккадан кўчиб келганларнинг кўпчилиги-мухожирлар деб тавсифланган камбағаллар ва

ночор кишилар эди. Шунинг учун ҳам дастлабки даврларда ансорлар уларга ёрдам кўрсатганлар.

Мадина шахрида Муҳаммад(с.а.в.) тарғиботини қўллаб-қувватлаган ва унга эргашган мухожир ва ансорлардан иборат мусулмонлар жамоаси (умма) вужудга келган. Бу жамоага Мадина арабларининг аъзо бўлиб кириши хижрийдан кейинги йилларда давом этган. Муҳаммад(с.а.в.) катта кучга айланган жамоага раҳбарлик қилар экан, ўз тарафдорларига расул-Оллохнинг элчиси, одамларга илоҳий йўл-йўриқ ва қонунларни етказувчи пайғамбар бўлиб танила бошлаган.

Муҳаммад(с.а.в.) бошчилигидаги Мадина шахри араблари маккаликларни ҳам исломга бўйсундиришни, бу икки шаҳар ўртасидаги келишмовчиликка чек қўйишни асосий мақсадларидан бири қилиб қўйган эдилар. Шу муносабат билан 624 йилда Бадр қудуқлари олдида, 625 йилда Ухуд тоғи этагида жанглар бўлган.

626 йилда маккаликлар мадиналикларга узил-кесил зарба бериш мақсадида Мадина жамоасига қарши йирик сафарга отланишган. Муҳаммад(с.а.в.) Мадинани узоқ қамал шароитига тайёрлаган, шаҳар атрофига чуқур хандақлар қазилган ва у ерларга камончи ўқчилар жойлаштирилган. Аммо Мадинани қамал қилиш узоққа бормаган, чунки босқинчиларнинг кўпгина отлари хандақларга тушиб кетган, қишнинг совуғи, изғирин шамолига қамалчилар бардош беролмадилар, аксинча, уларнинг ўзлари ўртасида низолар чиқа бошлаган. Мадина қамалининг бекор қилиниши, Мадина жамоасини янада жипслаштирган, унга янгидан-янги бадавлат қабилалар келиб қўшилган. Натижада мусулмонлар жамоаси тез кенгайиб ва кучайиб борган, у ерда қабилалар бирин-кетин ислом динини қабул қила бошлаганлар. Мадинадаги мусулмонлар жамоаси қисқа вақт ичида кичик, лекин кучли давлатга айлана борган. Мухожир ва ансорлар орасидан бир гуруҳи Муҳаммад(с.а.в.) пайғамбарга яқин турар, унинг маслахатчилари хисобланар эди. Булар ислом тарихида “сахобалар” ёки “асхоблар” деб ном олган.

628 йили мусулмонлар жамоаси учун айниқса муҳим бўлган бир воқеа юз берган. Муҳаммад(с.а.в.) хали ҳам Каъбани мукаддас деб эътироф этишини намойиш қилиш мақсадида бир гуруҳ мусулмонлар билан бирга, барча қабилалар хажга борадиган мавсумда Маккага жўнаган. Аммо унинг келишидан шубҳага тушган уммавийлар Маккадан анча нарида-Худайбия водийсида уни тўхтатганлар. Музокаралар бошланиб, ўртада шартнома тузилган. Шартномага асосан мадиналикларга келаси йилдан бошлаб хажга келишга ижозат берилган. Шартнома тузилган вақтда Муҳаммад ва унинг ҳамроҳлари орқага қайтиб кетишни, маккаликлар эса, ўз навбатида, келаси йилдан бошлаб мадиналикларнинг хажга келиши учун шароит яратиб беришни ўз зиммаларига олганлар. Шундай қилиб, “Худайбия сулхи” деб ном олган бу ҳужжатда Макка зодагонлари Мадина мусулмонлар жамоасини мустақил давлат сифатида биринчи марта эътироф этишга мажбур бўлганлар.

Бундан кейинги давр мобайнида Мадина давлати янада кучайган, атрофдаги араб қабилаларига қарши юришлар қилиниб, уларнинг кўпчилиги бўйсундирилган. Бу давлатнинг мавқеи Маккага нисбатан жиддий равишда кучая борган. Натижада Макка зодагонлари Муҳаммад(с.а.в.) пайғамбар билан келишиш йўлларини излай бошлаганлар.

629 йил охирларида маккаликлар раҳбари Абу Суфён махфий равишда Мадинага келган ва Муҳаммад(с.а.в.) пайғамбар билан музокара олиб бориб, агар у Макканинг диний марказ бўлиб қолишига рози бўлса, шаҳарни мусулмонларга жангсиз топширишга рози эканлигини билдирган. Муҳаммад(с.а.в.) пайғамбар бунга рози бўлган ва ўртада хуфёна шартнома тузилган.

630 йил баҳорида Мадина қўшинлари Маккага яқинлашганлар ва ҳеч қандай қаршиликсиз шаҳарга кириб борганлар. Зодагонлар Муҳаммад(с.а.в.) пайғамбарни пешвоз чиқиб кутиб олганлар. Шу вақтдан бошлаб у билан Макка ҳукмронлари ўртасидаги рақобат ва қарама-қаршилиқлар тугаган.

Улар Муҳаммад(с.а.в.) пайғамбарнинг яқин ёрдамчиларига айланиб, мусулмонлар давлатида юксак лавозимларни эгаллай бошлаганлар.

Хаж қилиш шўролар даврида жуда чеклаб қўйилган эди. 1991 йилдан бошлаб, бу тадбирга кенг имконият яратилди. Натижада республикамиздан ҳар йили минглаб кишилар хажга боришга муваффақ бўлишди. Биргина 1998 йили хаж сафарига мусулмонлардан 4000 киши бориб келди; 1999 йили эса уларнинг сони бундан ҳам ошди.

Қурбонлик қилиш суннатга киритилган, яъни мажбурий эмас. Булардан ташқари маҳаллий халқларда, исломгача бўлган кўпгина урф-одатлар ислом кенг тарқалган халқларда хусусан Марказий Осиёда яшайдиган мусулмонларда ўз таъсирини сақлаб қолган. Булар жумласига кинна солдириш, фол очириш, дам солдириш, кўчирик қилиш, чилла ўтириш, иситма-совутма, мазорларга, “муқаддас жойларга” сиғиниш кабилар баъзи мутаассиб диндорлар турмушига ўз таъсирини халигача кўрсатиб келмоқда. Ортодоксал ислом буларни тан олмайди, балки қоралайди.

Ҳар бир диннинг ўзига хос маросимлари системаси, байрамлари бўлади. Диний маросимлар диний эътиқод, ибодатнинг амалдаги ифодасини ташкил этади.

Диний қадриятлар, маросимлар диний тасаввур, эътиқодлар юзага келиши билан пайдо бўла бошлайди. Буларнинг юзага келиши ибтидоий одамлар, кейинчалик уруғ ва қабилалар ҳаётидаги муҳим воқеалар - фарзанд туғилиши, балоғатга етиш, яқка никоҳли оилалар юзага келгач эса, оила қуриш билан боғлиқ бўлган.

Ислом ёйилган жойларда қурбон хайит кенг байрам қилинади. Хаж қилиш шу маросим вақтга мослаштирилган. Мусулмон мамлакатларида бу хайитга тайёргарлик катта бўлади; масжидда махсус ибодат бўлади, ваъзхонлик-амри маъруф қилинади. Хайит уч кун давом этади.

Қурбон хайити кунлари мусулмонлар ўз ота-оналари, қариялар ва беморларни бориб кўрадилар, уларга қўлларидан келган ёрдамларини аямай, ҳурматини ўз ўрнига қўядилар, қурбонлик учун сўйилган молларнинг

гўштлиридан бир қисмини ўз уруғ-аймоқларига, хусусан кам даромадлиқ оилаларга, бева-бечораларга тарқатадилар. Кубонлиқ маросимининг яна бир тартиби сўйилган моллар гўштидан таом тайёрлаб, худойи шаклида йиғинлар ўтказадилар.

Хижрий-камарий тақвим-календар бўйича шаъбон ойи тугагандан сўнг рамазон ойи бошланиб, унда 30 кун рўза тутиш ислом динининг беш, рукн, яъни амалий ва маросимчилик талабларидан биридир. Илоҳиётда мусулмонлардан рўза тутиш жараёнида моҳи рамазон ибодатини бажариш зарур деб ҳисобланади. Унда Қуръонтиловати билан бирга, хайр-эҳсонлар, дуою илтижолар қилинади. Бинобарин, ҳар бир мўъмин-мусулмон бу ойни ғанимат билиб, ўзини астойдил худо йилига бағишлаб кечаю кундуз тоат-ибодат бирла бир кун ҳам рўза тутишни қанда қилмаслиги керак деб ҳисобланган. Яна ислом таълимоти мусулмонлардан рамазон ойида Оллохдан ўз гуноҳларини кечишни сўраб, тавба-тазарру қилиш билан бир вақтда инсон учун ноҳуш бўлган жahlу ғзаб, дилозорлик, қўполликлардан холи бўлиб, хушмуомалалиқ, одамшинавандалиқ, камтаринлик каби фазилатларни ўзига сингдириб бориши зарур деб ҳисобланган.

Ислом таълимотида, рўза ҳақида ёзилган турли диний манбаларда рамазон ойининг мазмуни, аҳамияти, унда мусулмонларнинг бурчи ҳар томонлама изохланган. Рўза ойининг ҳар бир кунини эъзозлаш, ифторликка алоҳида эътибор бериш кўзда тутилган. Муҳаммад(с.а.в.) 30 кун рўза ойининг уч даҳага бўлинишини эътироф этиб, уни шундай изохлаган: “Бу моҳи шариф шу қадар улуғ бир ойким, унинг биринчи ўн кунлик даҳаси - даҳаи раҳмат деб аталади, яъни Оллохнинг раҳмати ўз бандаларига муттасил ёғилиб турадиган кунлардир. Иккинчи ўн кунлиги - даҳаи маърифат, яъни Оллох ўз бандаларининг гуноҳу маъсиятларидан ўтиб афву маърифат қилиб юборадиган кунлар. Учинчи ўн кунлиги “итқун минан нор”, яъни Оллох ўз бандаларини оташи дўзахдан озод қилиб юборадиган башоратли кунлар”.

Рамазон ойига нисбатан айтилган бундай таъриф ва тавсифлар мусулмон аҳли онги ва психологиясига кучли таъсир кўрсатиб, унинг диний

кайфиятини мустахкамлайди. Бинобарин, рўза тутиш билан боғлиқ бўлган барча талабларни, ибодатларни ўз вақтида бажаришга интилиш кайфиятини уйғотади.

Рўза тутиш мусулмонлар учун кўп асрлардан буён одат тусига кирган бўлиб, унинг инсон организми учун муайян фойдаси ҳақида илоҳиётчилар фикрлар билдиришган, яъни бир ой давомида рўза тутган одамда “тозаланиш”, “покланиш” содир бўлади. Организм ортиқча чиқиндилардан тозаланиб киши руҳи енгиллашади. Шунинг эътиборига олиб диндорлар билан бирга исломнинг барча талабларини тўлиқ бажармайдиган кишиларда ҳам рўза тутишга мойиллик бор.

Рўза ойи тугагач, шаввал ойининг 1 кунда рамазон хайити - ийд ал фитр ўтказилади. Хайитнинг номидан ҳам маълум бўлиб турибдики, рўза тутмаганлар ҳам, бир ой рўза тутган тақводор мусулмонлар ҳам рўзадан сўнг масжидга озиқ-овқат ёки пул билан садақа-фитр рўза тўлаши керак деб ҳисобланган. Бу хайит ҳам уч кун давом этади.

Хайит кунлари ҳар бир диндор ўтган кунлари учун ўзига-ўзи ҳисоб бериши, рўза тутмагани ёки уни бузгани учун белгиланган миқдорда намоз ўқиши, закот бериши, муайян кунлар давомида рўза тутиши зарур деб ҳисобланган. Баъзи мусулмонлар гуноҳидан халос бўлиш учун жонлиқ сўйиб қурбонлик ҳам қиладилар.

Бир ой рўза тутиб ўзини мусулмон ҳисоблаган кишилар учун хайит кунлари алоҳида аҳамият касб этади. Улар бу кунларни зўр умидворлик билан кутадилар. Чунки бу хайитни кенг нишонлаш одат, анъана тусига кирган. Хайитнинг биринчи куни эрта билан барча мачитларда мусулмон ахли тўпланиб, хайит намозини имом-хатиблар бошчилигида ўқийдилар. Хутба тинглайдилар.

Уч кун хайит давомида кишилар ўз ота-оналарини бориб кўрадилар, уларга совға-саломлар топширадилар. Мархумлар яшаб ўтган уйларга, уларнинг қабрларига бориб дуойи фотиҳалар қиладилар, баъзан уйларида ҳудойилар уюштирадилар. Бундан ташқари мусулмонлар учун хайит кунлари

бева-бечораларни бориб кўриш, улар холидан хабар олиш, айниқса муҳим хисобланади.

Рамазон ойи тугаган кунлари фитр-садақа (фитр-рўза) ҳар бир жон бошига бир кунлик овқат хисобида камбағал, юпун кишиларга йиғиб берадилар. Зотан, закот ал фитр айни шу мақсадда йиғиб олинади.

Юқорида айтганимиздек, рўза тугашга уч кун қолган тун - “лайлатулқадр” кечасини мусулмонлар тантана билан ўтказадилар. Чунки бу тун муқаддас хисобланади. Уларнинг тасаввурича, шу кеча мўъжизалар, ғаройиб ходисалар рўй беради, уларни кузатиш шарафига муяссар бўлган кишилар бахтиёр бўлади, деб хисобланади.

Рўза кунларининг энг муқаддаси - рамазоннинг мана шу 26 дан 27 га ўтар туни диндор кишилар кўз юммай, арши-аълодан келадиган мўъжизани кутадилар.

Исломда Муҳаммад(с.а.в.) пайғамбарнинг арши аълога чиқиши - меърож алоҳида нишонланади. Ривоятларга кўра, Муҳаммад(с.а.в.) ражаб ойининг 27-кунида ал-Буроқ номли афсонавий отда тунда Маккадан Қддуси шарифга, сўнг у ердан Оллох тахти - арши-аълога мўъжизали сафар қилган; Оллохнинг марҳаматига сазовор бўлиб, у билан суҳбат қурган. Бу суҳбат давомида Муҳаммад(с.а.в.) 99 минг сўз айтган.

Меърож байрам сифатида Фаластинда халифалар ҳукмронлиги ўрнатилиб, Қддус шарифнинг муқаддаслиги эътироф этилгач, бу шаҳардаги муқаддас жойлар тавоф қилина бошлагандан сўнг нишонлана бошланган. Уни нишонлаш даврида мусулмонларга Оллох фақат мустаҳкам эътиқодли бандаларинигина бундай марҳаматига мушарраф қилиши тўғрисидаги фикр сингдирилиб, Оллохга ва унинг элчисига садоқат билан хизмат қилиш зарурлигига ишончи мустаҳкамланади.

Яна бир диний байрам ашуро бўлиб, уни шиа йўналишидаги мусулмонлар нишонлайдилар. Бу байрам яна “шахсей-вахсей” деб ҳам аталади. Ашуро - тантанали мотам куни бўлиб, мусулмон руҳонийларнинг айтишларича, Муҳаммад(с.а.в.)нинг набираси, халифа Алининг ўғли имом

Хусайннинг “дин ва адолат” йўлидаги “азобли ўлиши” хотираси учун белгиланган.

Ашурони асосан шиа мусулмонлари нишонлайди. Шу куни мутаассиб шиалар ўзларига азоб бериб, жазавага тушадилар. Бундай байрам кишиларнинг ахволи-руҳиясига ўз салбий таъсирини ўтказмай қолмайди.

Исломда муқаддаслаштирилган кунлардан бири жума кунидир. Ислом кенг тарқалган мамлакатларда жума дам олиш куни деб эълон қилинган. Шу куни такводор мусулмонлар ўз кунларини тоат-ибодат билан ўтказадилар. Унинг муқаддаслаштирилиши сабабини руҳонийлар қуйидагича изоҳлайдилар: Оллох олами яратишни жума куни бошлаган. Муҳаммад(с.а.в.) ҳам, Али ҳам жума куни туғилганлар. Муҳаммад(с.а.в.) 622 йилда Маккадан Мадинага жума куни хижрат қилган. Исломнинг “шуъласи” ҳам оламга айтилган жума куни тушган. Шу сабабли мусулмонлар жума кунини улуғлаганлар.

Мусулмонларда ой йили бўйича рабиул аввалнинг 12 куни Муҳаммад(с.а.в.)нинг туғилган куни - мавлуд нишонланади. Бу кунларда масжидларда Қуръон қилади, ваъзхонлик қилинади, диндорлар бўлган хонадонларда худойи ўтказилади. Шу кунлари пайғамбарнинг қилган ишлари тўғрисида хикоя қилиш савоб ҳисобланади.

Кейинги йилларда республикаимиз мусулмонлари талабини ҳисобга олиб, Президентнинг махсус фармони билан диний байрам, жумладан Рамазон хайити ва Қурбон хайит кунлари дам олиш куни деб эълон қилинди. Бу фармонни халқимиз мамнуният билан қувватлади ва хайитлар кенг тантана кунига айланди. Худди шунингдек, халқимиз орасида қадимдан нишонланиб келинаётган “Наврўз”, “Қизил гул”, “Лола сайли”, “Бойчечак” каби байрамлар ҳам тикланди; янги-янги боғлар ва истирохат масканлари барпо этилмоқда; буларни барпо этиш учун умумхалқ хашарлари ўтказилмоқда.

Дарҳақиқат, асрлар давомида шаклланган бундай диний қадриятлар, байрамлар, халқ сайллари ва маросимларини бундан буён ҳам халқ орасида

кенг ёйиш мақсадга мувофикдир. Чунки уларга бўлган муносабат маҳаллий халқларнинг кўпчилиги тасаввурида миллий анъана деб қаралиб адо этилади. Бу ўринда миллийлик билан динийлик бирмунча уйғунлашганини кўрамиз

4. Ислондаги асосий оқимлар.

Жахондаги барча йирик динлар ўз тараққиётининг муайян босқичида турли йўналиш ва оқимларга бўлинган. Чунки мазкур дин тарқалган худудлардаги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий курашнинг кучайиши, муайян динга эътиқод қилувчи турли халқларнинг ижтимоий манфаатлари ва маданий даражалари турличалигидадир.

Ислон ҳам ўз тарихий тараққиётида бундай бўлиниш, аниқроғи, ажралишдан четда қолмаган. VII асрнинг иккинчи ярмидаёқ даставвал хорижийлар йўналиши шаклланган, сўнгра яна икки йирик оқим - суннийлик ва шиаликка ажралган. Юзаки қараганда, ислонга эътиқод қилувчилар орасидаги ихтилоф гўёки фақат диний масалалар туфайли туғилгандек туюлади. Аслида эса бундай эмас. Тарихдан маълумки, ислоннинг шаклланиши, мустақил динга айланиш даври узлуксиз давом этган жангу жадаллар билан ўтган. Зеро, Муҳаммад(с.а.в.) давридан бошлаб Али даврига (661 йилга) қадар ва ундан сўнг ислон Арабистондан тортиб, Шимолда Озарбайжонгача, Шарқда Мовароуннахрга қадар, Жанубда Араб денгизига, Ғарбда эса Триполитанияга қадар ёйилган. Араб истилочилари Мовароуннахр (араблар Ўрта Осиёни шундай атама билан-“дарё ортидаги ерлар” деб атаганлар) ни босиб олишни VII асрнинг 70-йилларидан бошлаб фақат VIII асрнинг ўрталарига келгандагина тўлиқ тугаллашга муваффақ бўлганлар. Чунки маҳаллий халқлар араб истилочиларига қаттиқ қаршилиқ кўрсатганлар. Бу жараёни тасдиқловчи Муқанна, Сумбад Муғ, Ғурак, Дивашти бошчилигидаги йирик халқ кўзғолонлари тарихдан маълум. Бошқа мамлакат ва халқлар ҳаётига ислонни киритиш ва босқинчиларга қарши кўзғолонлар кейинги асрларда ҳам давом этган.

Ислон IX-X асрларда Татаристон, X-XII асрларда Бошқирдистонга киритилган; Қозоғистон ва Қирғизистонда эса бу жараён XIX асрда ҳам давом этган. Диннинг бундай кенг миқёсда ёйилиши фақат ишонтириш

билан бўлмаган, албатта. Бунда қилич ва куч хал қилувчи рол ўйнаган. Жиход ғояси динни ёйишда муҳим омил бўлган.

Исломдаги йирик йўналишларнинг пайдо бўлиши ва уларнинг мохияти ҳақида қисқача тўхталиб ўтамиз.

Суннийлик-бу исломда изчил, собитқадам йўналиш ҳисобланди. Мусулмонларнинг жуда кўпчилик қисми-92,5 фоизи суннийликка эътиқод қилади. Қолган 7,5 фоизи шиаликка эътиқод қилувчилардир. Сунна арабча одат, анъана, хатти-ҳаракат тарзи деган маъноларни билдиради. Суннийлик деган сўз арабча “Сунна”-“муқаддас ривоят”, яъни Муҳаммад(с.а.в.) тўғрисидаги ривоятлар ва унинг Ҳадислари тўплами деган тушунчадан олинган. Яна Сунна фарздан фарқли равишда бажарилиши ихтиёрий бўлган кўрсатмалар, амаллардир.

Суннийлар уммавийлар сулоласидан бўлган халифаларнинг олий ҳокимиятга бўлган ҳуқуқини тан олганлар. Суннийликда Сунна Қуръондан кейинги асосий муқаддас манба, Ҳадислар тўплами деб қаралади. У VII аср ўрталарида шакллана бошлаган. Унда халифаликдаги синфий муносабатлар, ижтимоий зиддиятлар, ислом мафкураси атрофидаги кураш ўз ифодасини топган. Уни тўплаш, шархлаш ва нашр қилишда ватандошларимиз Исмоил Бухорий, Имом Термизий асосий рол ўйнаганлар.

Суннийлик қисман Эрон, Жанубий Ироқ, Яман, Марказий Осиё, Кавказ, Волга бўйи, Сибирь, Ўрол, Кичик Осиё, Миср ва Шимолий Африка, Индонезия, Малайзияда кенг тарқалган. Унинг муқаддас шаҳарлари Макка ва Мадинадир. Унда тўртта шариат мактаби - ханифийлар, маликийлар, шофиъийлар, ханбалийлар мазҳаблари бор.

Шиалик. Гуруҳ, партия, тарафдорлар деган маъноларни берадиган арабча “шиа” сўзидан келиб чиққан. Шиалик ўз аҳамияти ва тарафдорлари сонига кўра исломдаги иккинчи йўналишдир. У VII асрнинг иккинчи ярмида мусулмонларнинг махсус ва сиёсий гуруҳи сифатида юзага келган. У чорёрларнинг тўртинчиси Али тарафдорла-рини бирлаштирган. У жуда кўп секталарга бўлиниб кетган. Булар орасида исмоилийлар ҳозир 35 миллионга

яқин тарафдорга эга бўлиб, оғахонийлар бошчилигида ҳозир ҳам ислом доирасида катта рол ўйнамоқда.

Шиалар Арабистонда пайдо бўлган теократик давлат-халифаликдаги олий ҳокимият учун олиб борилган кескин кураш жараёнида келиб чиққан. Халифаликнинг барча бош лавозимлари 644 йилдан бошлаб кураш қабиласига мансуб бўлган халифа Усмон бошлиқ маккалик оқсуяклар-мухожирлар қўлига ўтган.

Гарчи исломда жабр-зулм қораланса-да, барибир, улар исломга бўйсундирилган бошқа халқлардан ташқари мусулмон арабларнинг ўзларини ҳам қаттиқ эксплуатация қилишаверади. Бундан норози бўлган араблар Усмонга қарши қўзғолон кўтариб, уни Мадинада ўлдиришган. Халифалик лавозимида Али кўтарилган. Бироқ, у ўз ҳокимиятини кураш оқсуякларидан ҳимоя қилишга мажбур эди. Али тарафдорлари у пайғамбарнинг амакиваччаси ва куёви бўлганлиги учун мусулмонларнинг бошлиғи бўлиши керак, унинг вафотидан кейин эса бу лавозим унинг авлодларига мерос бўлиб ўтиши керак, деб чиқишган. Бироқ тахт учун курашда Сурия ҳокими Муовия бошлиқ кураш зодагонлари ғолиб чиққан. Али тириклик чоғидаёқ Муовия халифа деб эълон қилинган.

Шиалар Алидан бошқа барча сунний халифаларни узурпаторлар, яъни сиёсий ҳокимиятни зўравонлик билан қўлга олган кишилар деб ҳисоблайдилар. Булар Алининг авлоди бўлган 12 имомдан иборат ўз сулолаларини уларга қарши қўйганлар. Улар Алини, унинг ўғиллари - Хасан ва Хусайнни ҳамда уларнинг авлодларини шаҳид, деб ҳисоблашган.

Хорижийлар. Бу оқимнинг номи “чиқиш”, “қарши бўлиш”, “қўзғолончи” маъноларини англатувчи арабча “ҳаража” сўзидан олинган. Бу оқим исломдаги илк секталардан ҳисобланади. У Али билан Муовия ўртасида халифаликнинг олий лавозимини қўлга киритиш учун олиб борилган кескин кураш жараёнида пайдо бўлган. Усмон ўлдирилгач, Мадина шаҳрида Али халифа этиб сайланган. Бироқ Усмон ҳукмронлиги даврида ўзининг иқтисодий, сиёсий ахволини мустаҳкамлаб олган араб зодагонлари

Алининг халифалигини тан олмаганлар. Сурия хокими Муовия бошлик курайш зодагонлари Алидан ўч олишга киришганлар. Уни хатто Усмоннинг ўлдирилишида ҳам иштирок этган, деб эълон қилганлар. Али билан Муовия тарафдорлари ўртасида шиддатли сиёсий кураш бошланган. Али ўзининг турар жойини Куфа шахрига кўчириб, Ироқ ва Эрондаги араб қабилаларига таянган. Хорижийлар ҳаракатининг пайдо бўлишига Алининг Муовияга қарши курашда кўрсатган қатъиятсизлиги, унинг ўз душманларига ён бериши бевосита сабаб бўлган. Алининг бундай журъатсизлиги унинг тарафдорлари норозилигига сабаб бўлган. Улардан энг қатъийлари (12 мингга яқин жангчи) Али томонида туриб Муовияга қарши жанг қилишдан бош тортган. Улар Алининг ўзига қарши душманга айланганлар, хорижийлар уюшмасини тузиб, Алига ҳам, Муовияга ҳам қарши жанговар кураш бошлаганлар.

Хорижийлар 661 йили Алини ўлдиришган. Муовия ҳукмронлиги йилларида (661-680) ва ундан кейин хорижийларнинг йирик кўзғолонлари бўлиб ўтган. Улар X аср Шимолий Африкада хатто ўз давлатларини - рустамийлар сулоласини ҳам ўрнатишга муваффақ бўлишган. Хорижийлар ўз даврида бирмунча демократик шиорларни олға суришган. Бу оқим тарафдорлари ҳозирги пайтда аввалги сиёсий фаоллигини йўқотган. Улар Жазоир, Уммон, Танзания, Ливан каби мамлакатларда учрайди.

Суфизм - исломдаги йирик оқимлардан биридир. Уни суфийлик ёки тасаввуф ҳам дейилади. Бу исломдаги диний-мистик фалсафий оқим бўлиб, таълимотининг асосий маъноси ислом ва худога муносабатдир. Зоҳидлик ва мистик асосга қурилган бу оқим руҳий камолотга эришишнинг асосий йўллари 4 босқичдан иборат деб ҳисоблаган. Булар шариат, тариқат, маърифат, ҳақиқатдан иборат бўлиб, ҳар бир босқичнинг мураккаб талаблари мусулмонлар умрини тамоман қамраб олган.

Суфийлик оқими тариқатлари ўрта асрларда ҳар хил жойларда турли кўринишда бўлган. Масалан, Марказий Осиёда нақшбандийлик, яссавийлик,

кубровийлик, Кавказда - муридизм, Татаристонда - воисовчилар ва бошқа турлари тарқалган.

Ислом тарқалган мамлакатлардаги иқтисодий ва сиёсий ўзгаришлар натижасида турли даврларда мусулмонларнинг ҳар хил гуруҳлари, айниқса кўпроқ секталар пайдо бўла бошлаган. Булар сунний ва шиа йўналишларидан ажралиб чиққан бўлиб, мусулмон секталари дейилади. Буларни исломдаги ханафия, ханбалия, шофиъия, маликия каби мазҳаблар билан аралаштирмаслик керак.

Ислом секталари мусулмонларнинг диний уюшмалари бўлиб, уларнинг сони жуда кўп, ислом мамлакатларининг деярли ҳаммасида мавжуд. Чунончи, ахмадий, алавий, ибодий, идрисий, қодирий, муридий, рашидий, тижоний, ҳамолий, шодилий ва бошқалар суннийлар йўналишидан ажралиб чиққан секталардир. Хорижий, исмоилий, зайдий, низорий, друз, бахоний ва бошқа мазҳаблар эса шиалар оқимидан ажралиб чиққан. Уларнинг кўплари тарқаб кетган. Ислом секталаридан баъзиларига қисқача тўхталамиз.

Зайдийлар. Феодал низолар заминида VIII аср ўрталарида шиа мусулмонлари сафидан яна бир гуруҳ ажралиб чиқиб, мустақил зайдийлар сектасини ташкил этган. Бу секта - Алининг эвараси, Хусайннинг набираси 740 йили Куфада уммавийлар сулоласидан бўлган халифа Хишомга қарши халқ қўзғолонига бошчилик қилган Зайд ибн Али номи билан аталган ва шиаларнинг учинчи имоми Зайд халифа қўшинлари билан бўлган жангда ўз тарафдорлари билан бирга ҳалок бўлган.

Зайдийлар 864 йили Эроннинг шимолида ўз давлатларини тузишган. 901 йили эса улар Яманда давлат ҳокимиятини қўлга олишган. Бу давлат 300 йилча яшаган. Зайдийлар диний таълимотнинг шаклланишига ишонишни, Қуръон“азалдан” мавжудлигини, ирода эркинлиги мавжудлигини, диний эътиқодни амалий ҳаракат билан мустаҳкамлаш зарурлигини тан олганлар. Улар кўпгина шиа маросимларига амал қилишган, бироқ ўз турмуш тарзига кўра суннийларга ҳам яқин турган.

Исмоилийлар. Бу секта тарафдорлари шиалар орасида энг кўпчиликини ташкил этган. Секта VIII асрнинг 2-ярмида Боғдод халифалигида пайдо бўлган ва имом Жаъфарнинг ўғли Исмоил номи билан аталган. Исмоилийлар диний таълимотида гўё бутун оламни яратган “дунёвий ақл” ва “дунёвий рух” га эътиқод этиш асосий ўринни эгаллаган. Уларнинг таълимотида неоплатончилар фалсафаси ва буддийликнинг катта таъсири сезиларди. Исмоилийлар турли даврларда халқларга турли пайғамбарларнинг юборилиши - “дунёвий ақл” нинг ерда намоён бўлишидир деб ҳисоблашарди. Улар еттита пайғамбарни-Одам Ато, Нух, Иброҳим, Исмоил, Мусо, Исо ва Муҳаммад(с.а.в.)ни тан олишади. Уларнинг фикрича, имомлар пайғамбарларнинг ворислари ҳисобланади. XI асрдан бошлаб исмоилийлар синфий зиддиятларнинг кучайиши натижасида турли қисмларга бўлиниб кетган. Ҳозирги пайтда исмоилийлар Ўрта Шарқ мамлакат-ларида, Хиндистон, Кения, Танзания, Тожикистоннинг Тоғли Бадахшон вилоятида мавжуд.

Друзлар. Ўз таълимотига кўра, бу секта исмоилийлардан келиб чиққан. Друзлар вахдониятга-Оллохнинг ягоналигига эътиқод этадилар ва 998-1021 йилларда ҳукмронлик қилган фотимийлар халифаси Ҳакимни халоскор сифатида ерга иккинчи марта келади, деб ҳисоблайдилар. Улар ўзларининг “муқаддас” ёзувларига эга. Уларда диний маросимлар унчалик ривож топмаган, шу сабабли масжиди ҳам йўқ. Барча секталар каби, друзлар ҳам шариатни, шиа имомларини тан оладилар.